

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ УРБАНИЗАЦИЈЕ ДАНАШЊЕГ СТАРОГ ЈЕЗГРА ЗЕМУНА ТОКОМ 18. ВЕКА

НЕЛА МИЋОВИЋ

САЖЕТАК:

Током реконструкције Главне улице у Земуну 2023. године, у ископу за телекомуникационо окно, на коти 76.88, откривена је табла од теракоте димензија 43 цм x 28 цм x 6 цм. На предњој страни уклесан је латински испис у којем се помиње Јохан Радмахер, његова службена титула и 1776. година. Анализом архивске грађе и картографских планова утврђено је да табла припада кући у Главној улици (данашњи број 15), у којој је, према пописима становништва Земунског магистрата, Јохан Радмахер живео од 1773. до 1787. године. Кућа је оштећена у бомбардовању 1944. године, касније порушена и на њеном месту је изграђена Робна кућа „Београд“. Дуж целе улице откривени су остаци колектора чија је градња отпочела у 18. веку и који је био у употреби до изградње савремене канализације.

Откривени археолошки налази имају документарну и историјску вредност и били су повод за кратак приказ урбанизације данашњег старог језгра Земуна током 18. века.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Јохан Радмахер, Тридесетничарски уред, Главна улица, табла, колектор, комуналне услуге, Мајсторија*

ABSTRACT:

During the redevelopment of Zemun's main street in 2023, a terracotta tablet measuring 43x28x6 cm was discovered in the process of excavations for a telecommunications shaft, at an elevation of 76.88. On the front of this was etched an inscription in Latin mentioning the name Johannes Radmacher, his official title, and the year 1776. An analysis of archival materials and cartographic plans confirmed that the tablet belonged to a house in Glavna Ulica (Main Street) (today's number 15), where, according to the Zemun Magistrate's censuses, Johannes Radmacher lived from 1773 to 1787. This house was damaged in the bombing of 1944 and later demolished, with the *Beograd* department store being built in its place. The remains of a brick sewer were discovered along the entire street, with this having been built in the 18th century, and remaining in use until the construction of the modern sewage system.

The archeological finds discovered have both documentary and historical value, and justify a brief summation, as a witness to the urbanization of what is today deemed Zemun's historic core during the 18th century.

KEYWORDS: *Johannes Radmacher, customs office, Glavna Ulica, sewage system, community, Magistrate*

Почетком 18. века Земун је био мање насеље опустошено турско-аустријским ратовањем од 1690. до 1717. године. На гравирама из овог периода означен је као село с приземним кућама, рушевинама објеката, утврђењем на Гардошу и џамијом. Насеље се налазило на истом месту као и у време турске владавине, у северном делу данашњег старог језгра. Према Шкаламери, Земун је почео да се развија тек после двадесетих година 18. века.¹ После Београдског мира 1717. остао је у саставу Аустрије као погранично место до 1918. године. Његов развој од села оријенталног карактера које настањује у највећем проценту хришћанско становништво до прерастања у значајну урбанистичку целину, може се проучавати кроз многобројне објављене изворе. Захваљујући проналаску табле с једне грађанске куће из Главне улице, успели смо² не само да пронађемо којој кући табла припада, већ и да, користећи доступне историјске изворе, архивску и картографску грађу, овим открићем допринесемо осветљавању једног периода урбанизације данашњег језгра Земуне, односно најважније – Главне улице.

Остаци археолошких културних слојева у Главној улици у Земуну

Табла Јохана Рагмахера из Главне (данашњи број 15)

Током 2023. године, у оквиру грађевинских радова на реконструкцији Главне улице у Земуну обављен је археолошки надзор који је пратио извођење земљаних радова. На већем делу саобраћајнице раније су изграђене комуналне и инфраструктурне трасе (водовод, канализација, топловод, телефонске инсталације и др.) па су планирани радови на реконструкцији улице подразумевали њихову замену. Ископ је у појединим деловима достигао дубину и до 5 м тако да су могли да се прате евентуални археолошки слојеви. У ископима нажалост није било археолошких налаза и остатака као ни остатака Београдске капије на претпостављеној траси између данашње Палате Команде ваздухопловства на Авијатичарском тргу и улица Др Петра Марковића

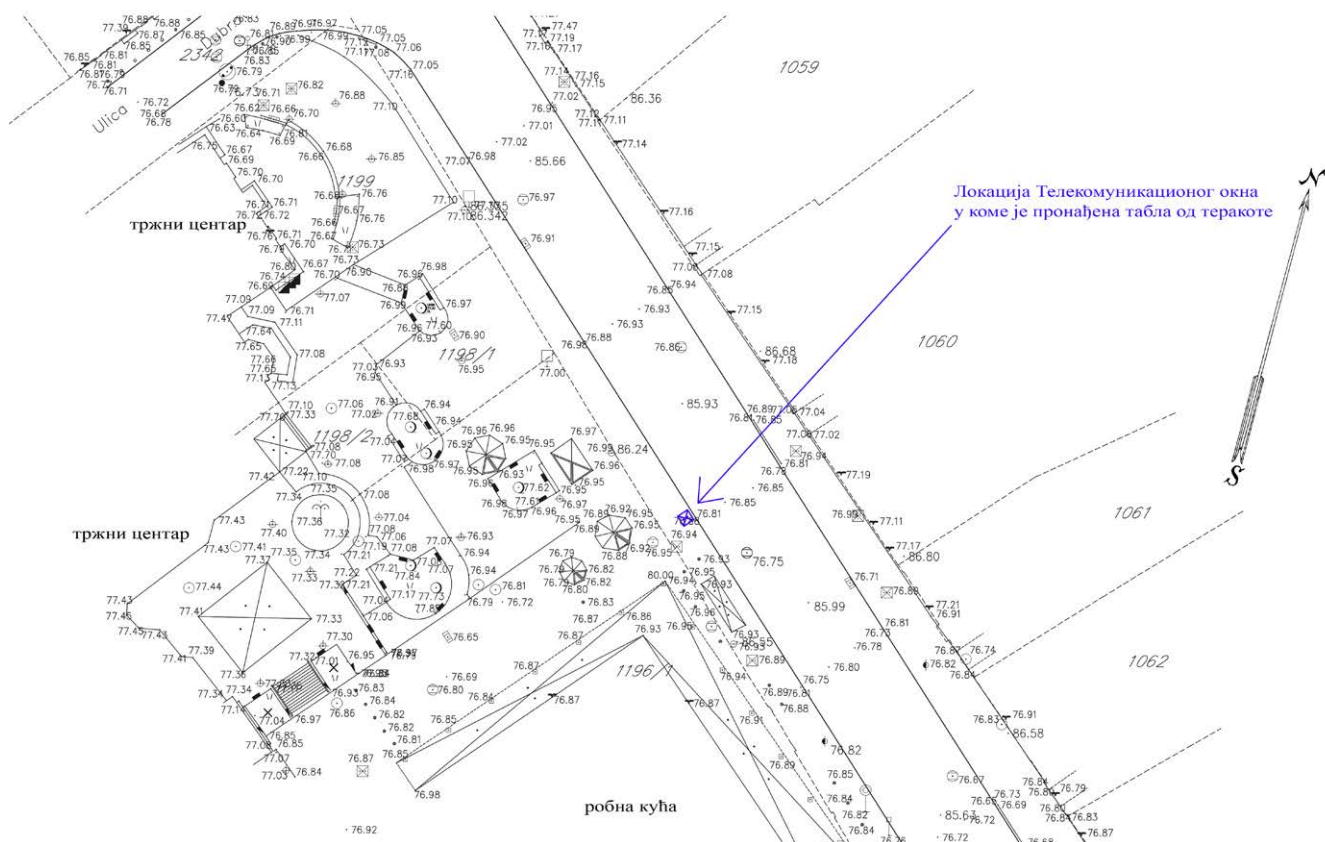
и Давидовићеве. Ипак, у јулу 2023. године, радници су, копајући окно за замену телекомуникационих инсталација, на коти 76.88 (сл. 1), испред бивше Робне куће (садашња адреса – Главна улица бр. 15), наишли на таблу израђену од теракоте, димензија 43 цм x 28 цм x 6 цм. Табла је израђена од добро пречишћене опекарске глине. Поломљена у неком ранијем периоду, вероватно када је срушена кућа у Главној бр. 15 (којој табла и припада), откривена је у тамномрској земљи без других археолошких налаза. Од новијих оштећења приметно је само оштећење у левом горњем углу. На предњој страни је натписно поље очувано у целости с приметним траговима калцификације (сл. 2). Задња страна садржи трагове малтера што указује на то да је била узидана у објекат. На доњој бочној страни уочава се уклесан жлеб. Имајући у виду њену тежину, вероватно је малтером причвршћена за фасаду или колски пролаз куће (сл. 3). На предњој страни уклесан је латински испис у четири реда:

IOH : RAD
MACHER · CAES :
REG : MUM : ROR
ANO MDCCLXXVI

Транскрипција:
Ioh[an] RAD[macher] Caes[areo] Reg[ius]
M[agazin]um R[ev]is[or] An[n]o 1776

Први ред чини скраћеница имена и део презимена чија су почетна слова висине 6,5 цм, а осталих 4,5 цм. Између њих се налазе две тачке у облику ромбоида које означавају скраћење имена. Два последња слова дела презимена су спојена.

Други ред чини други део презимена и скраћеница титуле. Висина слова другог дела презимена је 4,5 цм, спојена су прва два и последња два. Иза презимена уклесана је једна тачка у облику ромбоида која вероватно означава крај реченице, односно информације о ономе ко живи у кући 1776. године. Даље, у истом реду на крају, налази се скраћеница дела назива његове службе. Два последња слова су спојена. Висина почетних слова је 3,5 цм, а осталих слова 2,5 цм.

Сл. 1. Ситуација с положајем телекомуникационог окна у којем је откривена табла од теракоте, 2023. (цртеж: М. Димиријевић, масш. инж. грађ.)

Сл. 2. Табла с латинским исписом из Главне (данашњи број 15), 2023. (фотографија: С. Нејановић)

Сл. 5. Попис становништва и укућана 1776.
(извор: ИАБ, ЗМ, књ. 870, 1776)

– у Попису из 1787. Јогине⁸ наводи се кућни број 136/138 и *Johann Radmacher 30gst: Revisor* – тридесетничар (сл. 6), или царински службеник који у кући живи.

На основу података из пописа Земунског магистрата не сазнајемо власничке односе између оних који у кући живе. Занимљив податак је да је Јохан Радмахер 1787. године наведен као једини који живи у кући. Упоредјујући податке из пописа с подацима које садржи откривена табла, закључујемо да Јохан Радмахер поуздано живи у кући у Главној улици (данашњи) број 15 од 1773. године до 1787. године, као и да обавља посао царско-краљевског ревизора магацина, односно да има службу у Тридесетничарском уреду. О његовој даљој судбини немамо поузданих података.

О изгледу куће у време када у њој живи Јохан Радмахер сазнајемо на основу картографских планова, изгледа фасаде из 1900. године,⁹ као и аналогија са грађанским кућама које су подигнуте у 18. веку у Главној улици. Према Шкаламери, на плановима Земуна из 1740. убележена је кућа на овом месту.¹⁰ На Плану из око 1790. године (*Plan vom 1788. Jahre*), о

којем ће нешто касније бити више речи, у Главној улици број 139 (данас број 15) налази се кућа Јохана Радмахера, као једна у низу грађанских кућа којем припада кућа тесара Михајла Бауера, кућа Јована Кирице и кућа Саве Славкина. Међутим, на Бертоловом плану из 1830. године Главна улица носи назив Петроварадинска главна улица и уместо броја 139 (на предметном плану број 134), сада је кућни број 178. Име Јохана Радмахера се не помиње на плану већ се наводи трговац Спирта као њен власник. У низу грађанских кућа издвајају се кућа трговца Јована Кирице на углу с Манастирском улицом (број 174), трговца Деметра Бомбе (број 175), две куће трговца гвожђем Лемана (број 176 и 177). На плану из 1910. године као власници куће у којој је живео Јохан Радмахер наводе се Павле Борота (1897. године) и Љубиша Тодор (1906. године). У низу кућа налазе се Албијанова посластичарница, Спиртина кућа – хотел „Гарни“ из 1840. године, кућа породице Виловски, штампарија Јована Карамате и друге.

Кућа у данашњем броју 15 је била једна у низу једноспратница у Главној улици (сл. 3). У пописима се не наводи да је у приземљу куће постојала радња или локал. Грађена је од чврстог грађевинског

Сл. 6. Попис стјановништва и укућана 1787.
(извор: ИАБ, ЗМ, књ. 871, 1787).

материјала (опека у кречном малтеру), стрмог крова. Фасада је окречена и малтерисана, с прозорима у равни зида и декоративном пластиком. У приземљу се налазио колски пролаз. Кућа је имала дворишна крила. У пописима Земунског магистрата наводи се да је кућа имала најпре две, па три а затим шест соба, подрум и кухињу, као и једну а потом две штале за коње и нешто земље (поље), што можда означава парцелу у дворишном делу куће који није окренут према Главној улици.

У бомбардовању 1944. године кућа је оштећена, а затим 1947. године срушена, као и суседна у броју 13 и на њиховом месту је 1968. године изграђена Робна кућа „Београд“.

Остаци колектора у Главној улици

Током реконструкције Главне улице 2023. године откривени су остаци канализационог канала димензија 130 цм x 160 цм, зиданог од цигле везане малтером. Свод канала је имао очуване трагове малтерисања. Дно је углавном било прекривено

муљем и затрпано земљом. Остаци канала откривени су на неколико позиција испод Главне улице ка попречним улицама. Канал је имао функцију колектора атмосферске и фекалне канализације. Тачне податке када је канализациона мрежа у Главној улици изграђена немамо, осим да је после аустријско-турских ратова 1717. године, уз изградњу јавних објеката у данашњем старом језгру Земуна, отпочела регулација Главног канала, што представља почетак изградње канализационе мреже.¹¹ Остаци откривеног канализационог канала не представљају део војне фортификације већ почетке изградње канализационе инфраструктуре у Земуну.¹²

О изгледу Главне улице, додуше из 19. века, са знајемо из аутобиографских бележака Петра Марковића,¹³ који наводи да је Главна улица била *kaldrmisana tako, da je koso padala prema sredini ulice i svršavala u dosta dubok rigol radi odvajanja, u ljeto veoma bujnih, oborina iz visoko ležećeg gornjeg grada (predgrađa Josipova)*. *Oborine su tokom bujica, tako silno nabujale, da je voda prekrila širom cijelu ulicu, te se nije moglo preko ulice prelaziti. Kome je žurilo morao je na*

Сл. 7. Остаци канала колектора, Главна улица, 19. век
(фотографија: М. Димиријевић, масш. инж. ираћ.)

*fiaker sjesti i prevesti se. Prije 1880. godine nije pak bilo ni fiakera, pa je moralo kadkad i po sat čekati dok se voda odlila.*¹⁴

У Марковићевој аутобиографији такође налазимо опис главног канала у Главној улици 1875. године: *Kanal vodi ispod cijele glavne ulice, skreće pod Davidovićevu, teče pod Nikolićevu ulicu i ulijeva se u Dunav. Ovaj kanal imade i ogranaka: u gospodskoj ulici od Krsta, u Dubrovačkoj ulici, u Mollinarijevoj i u Phillipovićvoj ulici iz koje se sliva, ispod zgrade brigade, kod pošte u glavni kanal. U ogranak kanala kroz Mollinarijevu ulicu utiče kanal iz c. i k. Vojarne. Priča se da su svi ovi kanali zidani tridesetih godina devetnajestoga stoljeća.*¹⁵ У даљем тексту налазимо описе канала који су изграђивани у 19. веку после изградње кућа и јавних зграда. Имајући у виду податак да се с регулацијом Главног канала започело после аустријско-турских ратова 1717. године, као и да је ова аутобиографија настала 1875. године, сматрамо да је главни колектор, на чије смо остатке наилазили дуж целе Главне улице у Земуну током њене реконструкције 2023. године, морао бити започет средином а најкасније крајем

18. века. Овај систем је одржаван, поправљан и развијан изградњом бочних канала везаних за нове куће грађене током 19. века (сл. 7), у централној зони данашњег старог језгра Земуна или нешто касније од њих, а био је у употреби све до изградње савремене канализационе мреже.

Дискусија

Остаци археолошког културног слоја, који се на основу налаза табле Јохана Радмахера и система подземних канала – колектора могу датовати у 18. век, били су повод да се и кроз историјске планове представи урбанизација данашњег старог језгра Земуна током 18. века.

Најстарији план на којем је приказан Земун са околним селима под управом породице Шенборн потиче из 1740. године.¹⁶ На плану се јасно види 13 улица и око 550 објеката. Најзначајнији међу њима су: Контумац, Шенбронов провизоријат, Николајевска црква с православним гробљем, кафана „Бели медвед“, два католичка манастира, болница, солана, губилиште.

Када је војна власт откупила Шенброново имање у сврху реорганизације Војне границе, Земун је 1746. године постао њен део. Због повољног положаја за јачање економских, у првом реду, трговачких веза, 1749. године, постао је слободни војни комунитет – војна градска општина, чиме је издвојен из апсолутне војне управе и 1751. године у њему је основана градска управа – Магистрат. Тиме Земун постаје центар трговине за гранично становништво, центар занатства, али и место у којем се царини сва роба из Турске за цивилне делове Аустријске царевине.

У Земуну као важном пограничном месту била је уређена царинарница названа Тридесетничарски уред, по тридесетом делу вредности који се од увезене робе наплаћивао. Иако је Земун био у Војној граници, која је била изузета од угарских, провинцијалних власти, ипак је царинарница у Земуну (Тридесетничарски уред) била потчињена Краљевској угарској дворској комори, а не граничарској јурисдикцији.¹⁷ У Земуну се није судило по угар-

Сл. 8. Економска карта Царско-краљевској слободној граничарској комунијетиа Земун, Беч, Райни архив, В. IX а 906 А: аутори: Т. ф. Вершенірајс и В. ф. Воліемуй, 1780. (извор: МГБ Инв. бр. ЗИ 1675, саіласносі МГБ за коришіћење реіродукціје іредметиа 02 Бр. 3841-2 од 11. 12. 2023. іодіне)

ским законима (Трипартит) већ по маријатерезијанским и јозефинским који су важили за аустријске наследне земље.¹⁸

Све ове промене утицале су на убрзан развој и ширење вароши, као и на настанак и развој грађанске класе. Године 1755. Земун је добио и Статут, чиме је и формално добио правни основ за даље ширење. Тада је у њему живело 428 породица у властитим кућама, а 91 у изнајмљеним. Занатством се бавило 168 занатлија, трговином 13 трговаца и 34 дућанџија. Земљорадника је било 39, виноградара 55, а надничара 31.¹⁹

Од средине 18. века, поред утврђења и јавних објеката (Тридесетничарски уред и Соларни уред из 1781. године), Земун је имао и касарну у Градском парку, зграду Војне команде, школе (српску, немачку, грчку и јеврејску), Богородичину цркву, католички жупски уред. Подижу се и грађанске куће у центру, највише у Главној, Господској, Контумацкој (Светосавској), Римској (Прерадовићевој),²⁰ од којих су многе сачуване до данас и ужи-

вају статус културног добра – споменика културе. Тадашњи Земун градили су домаћи мајстори. Куће су грађене по угледу на оне из европских градова и велика пажња се поклањала уређењу ентеријера.²¹

У том периоду израђен је већи број планова који садрже значајне податке о изгледу кућа и пресеку шанчева. Најпознатији су Ренеров план настао око 1750. године²² и два скоро идентична плана Земунa из 1754. године. Аутор плана који се чува у Дворском коморном архиву у Бечу јесте Јохан Михаел Клоц. Други план се чува у Ратном архиву у Бечу. Значај оба плана састоји се у томе што потврђују историјске податке о ширењу градске територије Земунa после потписивања Београдског мира 1739. године, када је аустријско-турска граница утврђена на Сави и Дунаву, као и о утврђивању опкопима, најпре 1739. и 1749. године, а затим и новим опкопима и палисадама који се помињу на плановима из 1754. године.²³

Земун је на овим плановима представљен готово као правилан квадрат, оријентисан према стра-

Један од најзначајнијих планова, настао око 1788. године (можда чак и 1790. или 1793. године, иако је 1788. година забележена као време његовог настанка) (сл. 9),²⁷ приказује не само даљи развој унутар вароши већ садржи и кућне бројеве и имена власника објеката.²⁸ На плану се јасно види Главна улица са објектима који су означени бројевима и именима њихових власника. Такође, легенда садржи и називе 13 улица. Иако су боје прилично избледеле могу се распознати називи значајних јавних објеката (цркве, Магистрат, школа, ватрогасна станица, пошта, градска болница, царинарница, касарна, зграда команданта места и војне команде).²⁹ На основу историјских података који потврђују да је 15. септембра 1788. године фелдцајгмајстор барон Геминген, који је командовао војском у Земуну, наложио Магистрату да свака улица у граду добије назив и да се на свакој кући на углу постави табла с називом улице и кућним бројем како би се војска лакше сналазила када долази у град и војни чиновници лакше пронашли³⁰, овај план се свакако може датовати у време после 1788. године, односно између 1790. а најкасније 1793. године.³¹ Значај овог плана за наш рад огледа се у томе што се на њему јасно види кућа Јохана Радмахера у Главној улици, означена на Плану бројем 139 (данашњи број 15), којој припада откривена табла од теракоте. Службено именовање улица извршено је тек 1816. године, када су постављене уличне табле и уведена јединствена нумерација кућа. Овај систем је замењен крајем 19. века на тај начин што је свака улица нумерисана засебно парним и непарним бројевима. Улице су добијале називе према простору, конфигурацији терена, функцији, занимањима, путним правцима, становништву, знаменитим личностима, географским подручјима, а касније и личностима и датумима из богате историје Земуна.³² Тако је за наш рад значајан податак да је Главна улица претходно носила назив Петроварадинска.

У плану Карла Бертолда из 1830. године детаљно је приказан Земун са посебно наглашеним јавним грађевинама и дефанзивним линијама, приватне зграде су обојене посебном бојом у односу на јавне и унети су називи свих значајнијих улица.³³

Табла Јохана Радмахера садржи 1776. годину као значајан податак. Можда је то година када је она постављена, што су четири године пре геодетског премера 1780. године, односно знатно раније од званичне наредбе да свака улица добије назив и да се на свакој кући на углу постави табла с називом улице и кућним бројем (1788. година). Кућа у којој је Јохан Радмахер живео у Главној улици, као што смо видели из пописа Земунског магистрата, носила је различите бројеве и није била на углу улице да би испуњавала услов за постављање табле, већ је табла постављена знатно пре уредбе, што отвара питање да ли је Јохан Радмахер, царско-краљевски ревизор магацина, односно Тридесетничар (царински службеник), поставио ову таблу као власник куће, или она означава његову званичну службу/титулу?

У *Попису Земунској мајисџраша* се 1776. године Јохан Радмахер појављује као царински службеник, али и као трговац. С обзиром на то да у кући, уз њега у то време живе и Јозеф Товај и Франц Шалкамер, мало је вероватно да је таблу поставио као власник куће. Тим пре што се после 1787. године ниједан од поменутих станара куће не појављује у пописима. То нас наводи на закључак да су у кући живели аустријски трговци, међу којима је и Јохан Радмахер, који у неком одређеном периоду службује као царински службеник или ревизор/надзорник царских магацина, а да је таблу од теракоте поставио као обележје своје званичне титуле, односно аустријске службе у Земуну.

Закључак

Извођење грађевинских радова у централним градским језгрима прилика је да се открију, истраже и документују археолошки налази и остаци чак и када се ради о реконструкцији постојеће инфраструктуре и када је могућност наилазак на археолошке налазе сведена на минимум. Током реконструкције Главне улице у Земуну 2023. године, нажалост, нису откривени претпостављени остаци једне од земунских капија која је водила ка Београду – Београдске, али су откривени – табла с латинским ис-

писом из 18. века и остаци старог колектора. Кроз откривене археолошке налазе и анализу историјских планова и доступне архивске грађе, покушали смо да у овом раду анализирамо развој куће у Главној улици (данашњи) број 15, која је изграђена као један од објеката у низу грађанских кућа у 18. веку, касније страдала у бомбардовању 1944. године, затим срушена 1947. године и коначно је на њеном месту 1968. године подигнута Робна кућа „Београд“.

Такође, ови налази су били повод за приказ историјског контекста у којем је кућа настала и жи-

вот једног аустријског службеника у Земуну у 18. веку. Нова истраживања простора данашњег централног језгра Земуна сасвим сигурно ће донети и нове податке важне за даље проучавање његове богате историје.

Нела М. Мићовић,

археолог,

Завод за заштиту споменика

културе града Београда

nela.micovic@beogradskonasledje.rs

НАПОМЕНЕ:

- 1] 1966: 5; Дабижић и Шкаламера 1967: 5.
- 2] Захваљујем колегама историчарима уметности из Завода за заштиту споменика културе града Београда који су заједно са мном трагали за тумачењем исписа на табли и проналаску доступних извора: Александру Божовићу, Огњену Тутићу, као и архитекти Стефану Боровчанину. Посебну захвалност дугујем колегиници Александри Дабижић, историчарки уметности, на стручној помоћи у раду и одабиру литературе из заоставштине историчара Миодрага А. Дабижића.
- 3] Приручни вишејезични речник за архивисте, Нови Сад 2012, 32.
- 4] *Нав. дело*: 78.
- 5] *Истио*: 62.
- 6] *Tabella uber das auf Communitat Somlion Subrepartirte Contributionale pro anno 1773*, pag. 4, Историјски архив Београда (Signatura IAB, ZM, 637, 1773).
- 7] *Häuserweises conscriptions-Protocoll pro anno 1776*. (Popis stanovništva i ukućana 1776), pag. 8, 11, 17, Историјски архив Београда (Signatura IAB, ZM, knj. 870, 1776).
- 8] *Häuserweises conscriptions-Protocoll pro anno 1776*. (Popis stanovništva i ukućana 1787), pag. 6, Историјски архив Београда (Signatura: IAB, ZM, Knjiga 871, 1787).
- 9] Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда (досије СЈЗ, блок 27); Главна улица се после Другог светског рата звала Улица Маршала Тита.
- 10] Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда (досије ПКИЦ СЈЗ, 3/2).
- 11] Дабижић М. 1989: 197.
- 12] Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда (захваљујем се Ђури Пјевцу и Милошу Димитријевићу, грађевинским инжењерима фирме „Штрабаг“ (извођач грађевинских радова), који су извели техничка снимања.
- 13] Марковић 1911: 1–3.
- 14] *Истио*.
- 15] *Истио*.
- 16] Дабижић А. 2014: 126; Наслов: План Земуна из 1740. године [*Plan von Semlin* (1740), 74x52 cm], Беч, Дворски коморни архив, 054 (Hofkammerarchiv Wien-НКАВ).
- 17] Ђелап 1967: 15.
- 18] *Нав. дело*: 11.
- 19] Шкаламера 1966: 9.
- 20] Дабижић М. 1959: 31.
- 21] *Истио* 1987: 78; 1989: 197–198.
- 22] Дабижић А. 2014: 127; Наслов: Friedrich Renner, *Ideal Plan von Semliner Waroch* (1749), 71x48 cm, (НКАВ 0102).
- 23] *Нав. дело*: 128; Наслов: *Plan von Semlin*, 1754, 67x50 cm, Ратни архив Беч, *Inl. C. VII 9* (Kriegsarchiv Wien – KAW); Johan Michael Koltz, *Plan von Semlin*, 1754, 70x52 cm (НКАВ 0100).
- 24] *Истио*: 127.
- 25] Наслов: *План – Економска картија Царско-краљевској слободној граничарској комунијеџа Земун (Oeconomische Carte der Kaays. Konig befreiten Militar Communitaet Semlin)*. План чине скице: 1–26 (недостаје: скица бр. 21). План је рађен на основу првог геодетског премера Аустријске царевине и представља прворазредни катастарски, топографски и историјски извор из 1780. године. У којој мапи налази се 26 детаљних скица сектора. Карта је војне провенијенције с нумерацијом парцела и потеса. Убицирано је око 1.050 јавних и приватних објеката у Земуну, концентрисаних у градском језгру (скица бр. 19). Издавач/Аутори: Теодор фон Вентерпрајс [Т. Werthenpreis], обрст. лајтнант Огулинске регименте; Венцл фон Волгемут [W. Wolgemuth], застав. Банатске регименте. Место и датум: израда према катастарској документацији Ратног савета у Бечу, 1780. Материјал/техника: туш и акварел на папиру. Димензије: размера 1 : 3.600; План чине скице: 1–26 (недостаје: скица бр. 21), у димензијама: 62,5 cm x 42,5 cm у мапи (кожа, картон): 45 cm x 66 cm x 1,2 cm. Музеј града Београда, инв. бр. ЗИ 1675 (сагласност МГБ за коришћење репродукције предмета, 02 Бр. 3841-2 од 11. 12. 2023. године).
- 26] Дабижић А. 2014: 130–131.

- 27] Наслов: *План Земуна око 1790. године (Plan vom 1788. Jahre)*, *Der K.K. Militär Communität Semlin*. Оригиналан цртеж је димензија 49 cm x 36 cm. Размера око 1: 3.500. Музеј града Београда, ИБ 2196: у раду коришћена копија плана из Историјског архива Београда – према оригиналу из Музеја града Београда I₁-2186, Документациони центар Завода за заштиту споменика културе града Београда, приредила С. Неговановић. У фото-картонима Документационог центра Завода наводи се Инв. бр. I₁-2196 у Музеју града Београда. Репродукцију је сачинио М. Дедић, а обрадио Ж. Шкаламера.
- 28] Дабижић и Шкаламера 1967: 7; Дабижић А. 2014: 133.
- 29] Шкаламера 1966: 14.
- 30] Ђелап 1967: 37.
- 31] Дабижић и Шкаламера 1967: 13.
- 32] *Нав. дело*: 17–19.
- 33] Дабижић А. 2014: 134; Наслов: *Дејлаљ њлана Земуна Карла Берџолга из око 1830. године (Carl Bertold, Plan der Stadt Semlin (1830)*, размера 1 : 40. (7 боја: црна, жута, плава, 2 црвене, 2 зелене), KAW, Inc. C VII 27.

ЛИТЕРАТУРА:

- Дабижић, А. М.** (2014), Значај картографских извора за проучавање развоја Земуна, *Грађа за проучавање сџоменика културе Војводине XXVI* (Нови Сад): 125–142.
- Дабижић, М. А.** (1959), *Земун – ѡреплед ѡрошлостии од ѡостѡанка до 1918*, Посебан отисак из Споменице Прве земунске гимназије од 1858–1958: Земун.
- Дабижић, М. А.** (1987), *Доба аустѡро-ѡурских рајѡова и владавина Аустѡрије од 1717. до 1918. године*, у: Земун: ур. М. Живковић, Београд : Земун: НИО „Пословна политика“: 72–88.
- Дабижић, М. А.** (1989), *Земун у друѡј ѡоловини XVIII и ѡочетѡком XIX сѡолења*, у: Стваралаштво Димитрија Давидовића, Научни скуп поводом 150. годишњице Сретењског устава одржан у Српској академији наука и уметности 28. фебруара и 1. марта 1985. године; Београд.
- Дабижић, М. и Шкаламера, Ж.** (1967), *Сѡаро језѡро Земуна* : историјска урбана целина, Земун: Народни музеј : Завод за заштиту споменика културе града Београда
- Марковић, П.** (1911), *Грађевине у Земуну од 1875. до 1911. године*: Аутобиографске белешке Петра Марковића: препис оригинала из Народног музеја у Земуну, инв. бр. 162/1: Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда.
- Стевановић, З. и др.** (прир.) (2012), *Приручни вишејезични речник за архивистѡе* : речник за обраду старе архивске грађе на латинском, немачком и мађарском језику која се чува у архивима у АП Војводини, Нови Сад: Друштво архивских радника Војводине: 32, 62, 68.
- Ђелап, Л.** (1967), *Земунски војни комуниѡетѡи (1717–1881)*, у: Споменик СХVII, Одељење друштвених наука, нова серија, 19, ур. академик Васа Чубриловић, Београд: Српска академија наука и уметности : Научно дело.
- Шкаламера, Ж.** (1966), *Сѡаро језѡро Земуна I* : Историјски развој, Саопштења 5, ур. Ј. Секулић, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда.

ИЗВОРИ:

- Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда, досије Просторно културно-историјске целине Старо језгро Земуна, 3/2.
- Документација Завода за заштиту споменика културе града Београда, досије Просторно културно-историјске целине Старо језгро Земуна, блок 27.
- Tabella uber das auf Communitat Somlion Subrepartirte Contibutionale pro anno 1773, 1–36 (+4), Историјски архив Београда (Signatura IAB, ZM, 637, 1773.)
- Häuserweises conscriptions-Protocoll pro anno 1776. (Popis stanovništva i ukućana 1776), 1–172 (+4), Историјски архив Београда (Signatura IAB, ZM, knj. 870, 1776).
- Häuserweises conscriptions-Protocoll pro anno 1776. (Popis stanovništva i ukućana 1787), 1–142, Историјски архив Београда (Signatura IAB, ZM, knj. 871, 1787).

Summary: NELA MIĆOVIĆ

A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE URBANIZATION OF TODAY'S OLD CORE OF ZEMUN DURING THE 18th CENTURY

During the reconstruction of the main street in Zemun in 2023, a terracotta tablet with an inscription in Latin mentioning Johannes Radmacher, his official title, and the year 1776 was discovered. An analysis of archival materials and maps determined that the plaque belonged to a house in Zemun's Glavna Ulica ('Main Street') (at today's number 15), where, according to the Zemun Magistrate's Censuses, Johannes Radmacher lived from 1773 to 1787. The house was damaged during the bombing of 1944, and later demolished, with the Beograd department store being built in its place.

Archaeological monitoring of the construction works also revealed parts of the drainage channel along the entire length of Glavna Ulica, as part of the communal infrastructure initiated in today's old core of Zemun in 1717, in the wake of the Austro-Turkish wars, with this being further extended concomitant to the residential construction boom of the 19th century.

In its new role as a border town, Zemun became the seat of numerous military institutions from 1717 onward. A military command complex with a park, swimming pools, commander's residence and other buildings was built alongside Kontumac (a quarantine area). Of all the military buildings, only two barracks and the main building of the military command from 1783 (heavily remodeled in 1956), have been preserved. The Free Military Community and its Magistrate took responsibility for the construction of administrative and public buildings for the needs of the state. Simultaneous to their construction, buildings of public importance (churches, schools, hospitals of religious communities) were also erected.

The second half of the 18th century witnessed the establishment of a broad range of public institutions in Zemun's present-day historic core, making it one of the most developed and important cities of the Military Border. The majority of these buildings have not been preserved, with new buildings having been built in their place during the 19th century, most of which survive to this day. At the end of the 18th century, Zemun had already been formed as a distinct urban unit with a street plan that has been preserved right up to the present day. Due to its historical, architectural and urbanistic values, Zemun's historical core was defined and protected as a spatial-cultural historical entity of Serbia ("Old Core of Zemun", Decision on designation, Sl. glasnik SRS no. 14/79).

The archeological finds discovered have documentary and historical value and represent evidence of the urbanization of Zemun's historical core, as well as the composition of its population, its economic development, and

List of Figures

- Fig. 1 Plan showing the location of the telecommunications shaft where the terracotta tablet was discovered, 2023 (Illustration: M. Dimitrijević, M.Eng.)
- Fig. 2 Tablet with inscription in Latin from Glavna Ulica (today's no. 15), 2023 (Photo: Snežana Negovanović)
- Fig. 3 View from Maršala Tita, 1900. (Settlement A, Block 27, from no. 7 to 21) (Source: Documentation of the Cultural Heritage Preservation Institute of Belgrade)
- Fig. 4 Financial books of the community of Zemun, 1773 (Source: IAB, ZM, book 637, 1773)
- Fig. 5 Census of the population and households of 1776 (Source: IAB, ZM, book 870, 1776)
- Fig. 6 Census of the population and households of 1787 (Source: IAB, ZM, book 871, 1787)
- Fig. 7 Remains of collector canal, Glavna Ulica, 19th century (Photo: M. Dimitrijević, M.Eng.)

certain characteristics of its role as a border town. They are significant not only because they confirm the existence of an archaeological cultural layer of the 18th century along Zemun's Glavna Ulica, but also because they represent material evidence in direct support of published cartographic and archival sources that testify to the urbanization, construction and historical context of its central core, to which a number of town houses along Glavna Ulica belong. The most significant find is a tablet bearing the name of Johannes Radmacher, which in itself provides the basis for a reconstruction of the historical context in which the house in Glavna Ulica (at today's number 15) was built, and the tracing of the life of an Austrian official in 18th-century Zemun.

Nela M. Mićović,
Archaeologist
Cultural Heritage Preservation Institute of Belgrade
nela.micovic@beogradskonasledje.rs

Fig. 8 Economic map of the Imperial-Royal Free Border Community of Zemun, Vienna, War Archives, B. IX a 906 A: authors: T. von Werhtenpreis & W. von Wolgemuth, 1780 (Source: MGB Inv. no. ZI 1675, MGB consent for reproduction of item 02 no. 3841-2, dated 11.12.2023)

Fig. 9 Map of Zemun from c.1790 (Source: copy of the plan of IAB - according to the original from MGB I₁-2196, Documentation Center of the Cultural Heritage Preservation Institute of Belgrade, prepared by: S. Negovanović)